

LIST KS. WALERIANA GROMADZKIEGO Z 1889 ROKU O KOŚCIELE W TOMSKU

Eugeniusz Niebelski

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II,
Katedra Historii XIX wieku (prof. em.)
John Paul II Catholic University of Lublin,
Department of the History of the 19th Century (prof. em.)
e-mail: niebel@kul.pl
<https://orcid.org/0000-0003-2668-6920>

Streszczenie. Tekst zawiera krótkie wspomnienie o znanym w literaturze historycznej misjonarzu Kościoła katolickiego na Syberii Zachodniej – ks. Walerianie Gromadzki, proboszczu w Tomsku, który na Syberii spędził blisko 40 lat, oraz jego list z listopada 1889 r., skierowany do warszawskiego czasopisma „Przegląd Katolicki”. W swoim liście ks. Gromadzki opisuje historię misji i dzieje kościoła w Tomsku, wymieniając wiele nazwisk ojców jezuitów i bernardynów, którzy w pierwszej połowie XIX wieku pracowali na Syberii, tworząc podwaliny Kościoła katolickiego.

Słowa kluczowe: Syberia; pierwsza połowa XIX wieku; misje katolickie; kościół w Tomsku; ks. Walerian Gromadzki; list misjonarza

MISJONARZ NA SYBERII, PROBOSZCZ W TOMSKU

Postać ks. Waleriana Gromadzkiego (1835-1917) z Wołynia, zesłańca, następnie zaś przez kilkadziesiąt lat drugiej połowy XIX wieku misjonarza na Syberii Zachodniej, duszpasterza w Omsku, proboszcza w Tomsku, jest współcześnie dobrze znana badaczom zarówno dziejów Kościoła katolickiego w Rosji, jak i losów polskich zesłańców. To jeden z najciekawszych misjonarzy Kościoła (można powiedzieć „polskiego Kościoła”) w Rosji: nie tylko zaangażowany duszpasterz, oddany wiernym, ale także budzieli życia religijnego, inicjator życia społecznego, kulturalnego i narodowego, twórca towarzystwa dobroczynnego i schroniska dla dzieci, odnowiciel i budowniczy kilku kościołów. Pisał sporo sam o sobie, a także pracy, misji itp. w korespondencjach posyłanych z Syberii

głównie do warszawskiego „Przeglądu Katolickiego”. Syberię opuścił po blisko 40 latach pracy. Zmarł w 1917 r. w Sławucie na Wołyniu jako kapelan księcia Romana Sanguszki, krótko przed bandyckim napadem rosyjskich żołnierzy na Sławutę i zamordowaniem księcia¹.

LIST DO KS. HENRYKA P.

Przytaczany dalej list (rękopis) jest przechowywany w Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie, w zbiorze „Tomsk. Materiały do dziejów Misji Towarzystwa Jezusowego w Tomsku na Syberii”, rkps 1027-XIV, na kartach 32-33v. Autorem jest ks. Walerian Gromadzki, nie wiadomo natomiast, czy on sam dokonał odpisu, czy zrobił to ktoś inny. List był skierowany zapewne do kolegi księdza w kraju, a może do jezuitę ks. Henryka P.² w Krakowie i stąd teraz jest w wymienionych zbiorach w klasztorze? Głównie jednak był przeznaczony do druku w „Przeglądzie Katolickim”. W „Przeglądzie” tamtego, 1889 roku wprawdzie się nie ukazał, ale stał się kanwą późniejszego listu ks. Gromadzkiego, gdy ten był już w Sławucie i przesłał poszerzoną wersję historii kościoła w Tomsku do tegoż czasopisma; korespondencję wydrukowano 24 października 1901 r. w numerze 43 na stronie 683³. Nie jest wykluczone, że ks. Gromadzki przysyłał też kopie syberyjskiej dokumentacji o kościele tomskim do oo. jezuitów w Krakowie, zainteresowanych tematem i źródłami. To było wówczas chyba najwłaściwsze miejsce na ziemiach polskich na gromadzenie takich materiałów⁴.

¹ O ks. Gromadzkim zob. wybrane prace: A. BARAŃSKA, „*Nastawać w porę i nie w porę*”. *Zabiegi i starania księdza Waleriana Gromadzkiego o utworzenie diecezji syberyjskiej*, w: *Przypominać zapomniane, odkrywać nieznane. Polskie losy. Kościół – Syberia – Rosja (XIX-XX w.)*. *Studia ofiarowane Profesorowi Eugeniuszowi Niebelskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. nauk. A. Barańska, Lublin 2020; W. CHANIEWICZ, „*Ojciec katolików syberyjskich*” – ks. Walerian Gromadzki w latach 1861-1899, w: *Kościół katolicki na Syberii Zachodniej w XIX i początkach XX wieku (szkice historyczne, materiały, dokumenty)*, red. W. Caban, J. Legieć, Kielce 2017; D. PANTO, *Ksiądz kanonik Walerian Gromadzki (1835-1917) – apostoł Syberii i Azji Środkowej*, Wrocław 2022.

² O ks. Henryku P. niestety niczego nie udało się ustalić.

³ Wymieniony list przedrukował niedawno D. Panto w cytowanej pracy o ks. Gromadzkim (zob. poprzedni przypis), jednakże bez opracowania naukowego.

⁴ W bibliotece klasztoru jezuitów w Krakowie są też kopie dokumentów dotyczących misji jezuickiej na Syberii, wydobyte z Archivum Romanum Societatis Jesu w Rzymie.

Tekst jest krótkim opisem dziejów misji w Tomsku: przypomina o pierwszych misjonarzach⁵, miejscowym środowisku i Kościele. Jest kolejną cegiełką służącą budowaniu pełniejszej historii Kościoła katolickiego na Syberii w XIX wieku.

W tekście dokonano jedynie niezbędnych zmian: uwspółcześiono interpunkcję i ortografię niektórych wyrazów (np. Syberia, Irkutsk, Rossia, missia, kirgizki, kopja itp.).

*

Wyjęte z aktów kościelnych i opowiadania osób, którzy byli świadkami naocznymi i przyjmowali czynny udział w budowaniu tomskiego kościoła, obecnie nieżyjących.

Najwyższym Rozkazem Cesarskim, zakomunikowanym przez P.[ana] Ministra Spraw Wewnętrznych na dniu 10 grudnia r. 1806, Panu Sybirskiemu Jenerał-Gubernatorowi Zachodniej Syberii, że w m.[ieście] Tomsku zatwierdzono pobyt kapłana R.K. [rzymskokatolckiego] wyznania dla spełniania posług religijnych miejscowym katolikom.

W owym czasie na tym ogromnym obszarze Zachodniej i Wschodniej Syberii dwa tylko miasta Tomsk i Irkuck miały swoich kapłanów. Pierwszym proboszczem w Tomsku był ks. Marcelli Kamiński Soc. J.⁶, superior misji katolickiej w tem mieście, pomocnikiem jego ks. Teodor Walużynicz Soc. J.⁷

Po supresji 1820 r. zakonu jezuitów w Rosji duszpasterstwo nad tą rozległą parafią, do której oprócz tomskiej, tobolskiej guberni i kirgiskich stepów należała jeszcze dzisiejsza jensejska gubernia, objęli ojcowie bernardyni z mohylewskiego klasztoru nad Dnieprem. Proboszczem władza duchowna mianowała ks. Jakuba Jurewicza⁸, pomocnikiem jego ks. Remigiusza Apanasewicza⁹. Ten ostatni po wyjeździe ks. Jakuba do klasztoru zajął jego miejsce. Gorliwy ten

⁵ O początkach Kościoła na Syberii zob. R. PREJS, *Kościół katolicki w Irkucku w pierwszej połowie XIX wieku*, w: *Przypominać zapomniane, odkrywać nieznanne. Polskie losy. Kościół – Syberia – Rosja (XIX-XX w.). Studia ofiarowane Profesorowi Eugeniuszowi Niebelskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. nauk. A. Barańska, Lublin 2020, s. 61-70.

⁶ Marcelli Kamiński (1778-1845), jezuita klasztoru w Połocku, wikariusz w Irkucku 1812-1815, kurat w Tomsku w latach 1815-1820.

⁷ Teodor Walużynicz (1787-1855), jezuita z Połocka, wikariusz w Irkucku 1814-1815 i w Tomsku 1815-1820.

⁸ Jakub Jurewicz był kuratem w Tomsku 1820-1828, następnie powrócił na Litwę.

⁹ Remigiusz Apanasewicz (po 1782-1868), wikariusz i kurat w Tomsku 1820-1835, potem powrócił do klasztoru mohylewskiego, a po kasacie klasztoru od 1864 r. osiadł przy kaplicy hajdukowskiej.

kapłan, z ofiar nielicznych parafian zdołał w 1833 r., przy pomocy Boskiej, wymurować kościół i tego roku pod wezwaniem N.M.P. Różańcowej pierwszej października takowy poświęcić¹⁰.

Budowanie tomskiego kościoła, odnośnie do funduszków, odbywało się odmiennym sposobem, a może nigdzie nie praktykowanym.

Nieliczna owych czasów parafia tomska przeważnie składała się ze skazańców, którzy z workami na plecach przybyli do Syberii albo którzy po odbyciu wyrokiem sądowym naznaczonych robót w katordze przeznaczeni byli na osiedlenie do wiosek. Tacy biedacy oprócz swoich sił fizycznych nic nadto ofiarować nie mogli, ale trzeba było ich żywić i odziewać, bo nadto żadnych zapasów nie mieli.

Otóż o. Remigiusz za ostatnie swoje pieniądze kupuje dwa konie, sporządza dwa wozy (telegi) z uprzężą i wyrusza z jednym ze swoich parafian w świat – kwestując od wioski do wioski, od okna do okna; w Imieniu Chrystusa (radi Christa) zbiera jałmużnę, jaką kto dać może: kawałek chleba lub mięsa, garść mąki lub kaszy, trochę wełny lub płótna – kto czem mógł opatrywał naszego kwestarza. Trzeba oddać sprawiedliwość, że lud sybirski jest litościwy, dlatego może nigdzie nie ma tyle próżniaków co w Syberii.

Dawniej można było przejechać całą Syberię wszerz i wzdłuż, nie straciwszy ani jednego grosza na wyżywienie – nie tylko człowieka, lecz i konia karmili. O. Remigiusz, naładowawszy wozy swoje żywnością, wracał do Tomska, zwoływał parafian i zabierał się wraz z nimi do roboty, sam mięsił glinę i pomagał wypalać cegłę. Po wypróżnieniu spiżarni ks.[iędza] proboszcza, robotnicy, nie mając czego jeść, rozchodzili się – a proboszcz odbywał w tym samym celu tę samą pielgrzymkę.

Przedmioty nie dające się w danym wypadku spożytkować, spieniężały się na rynku¹¹.

Dla pośpiechu w robocie i cegłę wyrabiano większych rozmiarów jak zwykle bywa. Takim sposobem i przy pomocy pobożnych osób w kraju powstała w Tomsku świątynia ku czci Boga i N.M. Panny, która i nam służy do odprawiania nabożeństwa kościelnego.

Kościół tomski budowany w stylu klasycznym, o jednej nawie, z sufitem płaskim, długości ośmiu sążni¹² i jeden arszyn¹³ (8 s. 1 ar.); szerokości cztery sążni

¹⁰ O kościele w Tomsku zob. więcej A. MAJDOWSKI, *Kościół katolicki w Cesarstwie rosyjskim. Syberia, Daleki Wschód. Azja Środkowa*, Warszawa 2001, s. 99-103.

¹¹ Mowa o подарowanych rzeczach, których zakonnicy nie potrzebowali, były więc sprzedawane na bazarach.

¹² Sążeń – miara długości; zapewne chodzi o sążeń rosyjski ok. 2,13 m = 3 arszyny = 48 werszków.

¹³ Arszyn – ok. 0,71 m.

i sześć werszków¹⁴ (4 s. 6 wer.); wysokości pięć sążni i dwa arszyny (5 s. 2 ar.); o trzech ołtarzach: w wielkim ołtarzu obraz Przemienienia Pańskiego, kopia z Rafaela¹⁵, wykonany przez artystę malarza Biedrońskiego¹⁶, w bocznych: – 1 m. św. Jana Ewangelisty, kopia z Harry Szeffera¹⁷, wykonany przez artystę malarza Buchbindera¹⁸ – oba 1882 r. w Warszawie, 2 m. Matki Boskiej Różańcowej, kopia z Murilli¹⁹, wykonany przez artystę malarza Chruckiego²⁰ w Petersburgu. Oprócz wzmiankowanych obrazów są dwa piękne obrazy, niewiadomego pędzla, św. Ambroży Biskup i Narodzenie Pańskie, kopia z Koredzio „Noc”²¹. Nad obrazami bocznych ołtarzy św. Anny i św. Cecylii pędzla młodej artystki panny Wandy Dębowskiej²² z Warszawy. Po oo. jezuitach jako pamiątka pozostał niewielki obrazek św. Alojzego Gonzagi, po ks. Apanasewiczu M.B. Częstochowskiej i św. Antoniego, po ks. Hrynczelu św. Dominika – [te] artystycznej wartości nie stanowią.

Dzwonnica o trzech dzwonach murowana 1856 r., zamiast drewnianej zbudowanej w 1837 r. Kościół tomski położony w części miasta zwanej Woskresieńską, na wysokiej górze dominującej nad całym miastem, skąd odślania się wspaniały widok na rzekę Tom, przystań parostatków, łąki i lasy poza rzeką.

Do 1833 r. nabożeństwo kościelne odprawiano w domu prywatnym na ten cel wynajętym. Ks. Apanasewicz zaczął budować plebanię; wymurowawszy dolne piętro, zmuszony [był] 1835 r. opuścić Tomsk i odjechać do swojego klasztoru w Mohylewie.

Roku 1835 na proboszcza po ks. Apanasewiczu przybył ks. Hieronim Hrynczel²³, z zakonu św. Dominika, 1862 r. odjeżdżając na spoczynek do klasztoru, ustąpił swój obowiązek ks. Józefowi Engelhardtowi²⁴, kan.[onikowi] mohylew.-[skiemu], który 1867 r. opuścił Tomsk, powołany na wojskowego kapelana

¹⁴ Werszek – 4,45 cm.

¹⁵ Rafael Santi (1483–1520), właśc. Raffaello Santi, włoski malarz i architekt, znany zwłaszcza z licznych przedstawień Madonny.

¹⁶ Leon Biedroński (1837–1907), malarz głównie tematyki religijnej, m.in. konserwator galerii Zamojskich w Kozłowie.

¹⁷ Ary Szeffer (1795–1858), francuski malarz i ilustrator pochodzenia holenderskiego.

¹⁸ Józef Buchbinder (1839–1909), polski malarz i grafik, pochodzenia żydowskiego.

¹⁹ Bartolomé Murillo (1617–1682), Bartolomé Esteban Murillo, barokowy malarz hiszpański.

²⁰ Jan Chrucki (1810–1885), malarz szkoły wileńskiej, przedstawiciel realizmu (gł. portrety i martwa natura).

²¹ Chodzi o malarza Antonio Allegri da Correggio (1489?–1534), a obraz to *Pokłon pasterzy (Noc)*.

²² Wanda Dembowska (1820–1858), artystka malarz z Warszawy; nic więcej nie ustalono.

²³ Hieronim Hrynczell (1802–1868), z diecezji wileńskiej, dominikanin z klasztoru w Poporciach; z Tomsk wyjechał w 1862 r. do klasztoru w Agłonie na Łotwie, gdzie zmarł.

²⁴ Józef Engelhardt (1822–1870), z gub. mińskiej, kurat m.in. w Krasnojarsku 1861–1862, w Tomsku w latach 1862–1867 i w Kazaniu od 1867 r., gdzie zmarł.

do m.[iasta] Kazania. Od 1867 r. do 1883 r. proboszczem tomskim zostawał ks. Justyn Zacharewicz²⁵, mag.[ister] św. theol.[ogii] – otrzymawszy naznaczenie kapelana kościoła Wniebowzięcia N.M. Panny na mogiłach w Petersburgu²⁶, opuścił Syberię, zostawiając na wakującym obowiązkach ks. Waleriana Gromadzkiego z diecezji łucko-żytomierskiej, pomocnikiem ks. Michała Olechnowicza²⁷ z wileńskiej diecezji, zakonu kanoników regularnych.

1889 r. 4 (16) listopada

Tomsk.

ks. W(alerian) G(romadzki)

O Kuldży²⁸ i innych kościołach w Syberii później podam wiadomość. Ks. Henrykowi P.

Ten sam artykuł podałem do Przeg.[lądu] Katol.[ickiego]; urządzajcie się, jak wiecie.

BIBLIOGRAFIA

Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie, rkps 1027-XIV, „Tomsk. Materiały do dziejów Misji Towarzystwa Jezusowego w Tomsku na Syberii”.

BARAŃSKA A., „Nastawać w porę i nie w porę”. *Zabiegi i starania księdza Waleriana Gromadzkiego o utworzenie diecezji syberyjskiej*, w: *Przypominać zapomniane, odkrywać nieznanne. Polskie losy. Kościół – Syberia – Rosja (XIX-XX w.). Studia ofiarowane Profesorowi Eugeniuszowi Niebelskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. nauk. A. Barańska, Lublin 2020, s. 421-456.

CHANIEWICZ W., „Ojciec katolików syberyjskich” – ks. Walerian Gromadzki w latach 1861-1899, w: *Kościół katolicki na Syberii Zachodniej w XIX i początkach XX wieku (szkice historyczne, materiały, dokumenty)*, red. W. Caban, J. Legieć, Kielce 2017, s. 155-166.

Encyklopedia wiedzy o Jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564-1995, oprac. L. Grzebień, Kraków 2004.

KHANEVICH V.A., *Katoliki v Tomске. 1604-1917 (Oчерki istorii)*, Tomsk 2015 [ХАНЕВИЧ В.А., *Католики в Томске. 1604-1917 (Очерки истории)*, Томск 2015].

²⁵ Justyn Zacharewicz (1834-1894), z diecezji wileńskiej, absolwent Akademii Duchownej, gdzie pracował w latach 1862-1865; z Tomska wyjechał do Petersburga, gdzie zmarł.

²⁶ Chodzi o kościół Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny na cmentarzu wyborskim w Petersburgu, gdzie przez ponad 10 lat pracował ks. Zacharewicz.

²⁷ Michał Olechnowicz (1825-1902), z diecezji wileńskiej, z klasztoru w Witebsku, zesłaniec do Tomska 1865-1883, następnie do 1902 r. wikariusz w Tomsku; zm. 1902 r. w miejscowości Barokowskoje, w okręgu Maryińskim, gdzie od r. 1901 była nieetatowa parafia; przed swoją śmiercią cały swój kapitał 9 tys. rs. zapisał na budowę kościoła tamże. Zob. A. MAJDOWSKI, *Kościół katolicki*, s. 112-113, 304.

²⁸ W opisywanym czasie miejscowość Kuldża, później i obecnie Yining, miasto w północno-zachodnich Chinach.

LECH Z., *Syberia Polską pachnąca*, Warszawa 2002.

MAJDOWSKI A., *Kościół katolicki w Cesarstwie rosyjskim. Syberia, Daleki Wschód. Azja Środkowa*, Warszawa 2001.

MASIARZ W., *Dzieje kościoła i polskiej diaspory w Tobolsku ma Syberii 1838-1922*. Kraków 1999.

PANTO D., *Ksiądz kanonik Walerian Gromadzki (1835-1917) – apostoł Syberii i Azji Środkowej*, Wrocław 2022.

PREJS R., *Kościół katolicki w Irkucku w pierwszej połowie XIX wieku*, w: *Przypominać zapomniane, odkrywać nieznanne. Polskie losy. Kościół – Syberia – Rosja (XIX-XX w.). Studia ofiarowane Profesorowi Eugeniuszowi Niebelskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. nauk. A. Barańska, Lublin 2020, s. 61-70.

STOPIKOWSKI R., *Kościół katolicki w Cesarstwie Rosyjskim w świetle polskiej prasy katolickiej w drugiej połowie XIX wieku*, Warszawa 2001.

FATHER WALERIAN GROMADZKI'S LETTER (1889) ABOUT THE CHURCH IN TOMSK

Abstract. The text is a short memory of Fr. Walerian Gromadzki, a missionary of the Catholic Church in Western Siberia, known in historical literature, a parish priest in Tomsk, who spent nearly 40 years in Siberia. The article presents his letter from November 1889, addressed to *Przegląd Katolicki*, a magazine published in Warsaw. In his letter, Fr. Gromadzki describes the history of the mission and the history of the church in Tomsk, mentioning many the Jesuit and Bernardine fathers by name who worked in Siberia in the first half of the 19th century and laid the foundations of the Catholic Church there.

Keywords: Siberia; first half of the 19th century; Catholic missions; church in Tomsk; Fr. Walerian Gromadzki; letters of missionaries